परिचय

नेपाल ग्रामीण पुनर्निर्माण संस्था (आरआरएन) वि.सं. २०५० मा स्थापना भएको एउटा गैरनाफामूलक गैरसरकारी सामाजिक संस्था हो । यसका विकास निर्माणका कार्यक्रमहरू अन्तर्राष्ट्रिय ग्रामीण पुनर्निर्माण आन्दोलनको चारपत्रे अवधारणामा आधारित रहेका छन् । जसअनुसार निरक्षरता र अशिक्षा विरूद्ध लड्न र आर्थिक रूपमा विपन्नतामा बाँच्न विवस गरीब जनतालाई सशक्तिकरण गरी अधिकारमा उनीहरुको पहुँच पुऱ्याउनका लागि शिक्षा, गरिबी विरूद्ध जुझ्नका लागि दिगो जीविकोपार्जन, रोगको रोकथाम गरी स्वस्थ समाज निर्माणका लागि स्वास्थ्य र सामुहिक शक्तिको विकास गरी नागरिक नैराश्यतालाई हटाउनका लागि स्वशासन रहेका छन् । आरआरएनले सहजीकरण, सामाजिक परिचालन तथा स्वसंगठनको निर्माण प्रक्रियाबाट विपन्न र विभेदमा परेका वर्गहरू, दलित, अल्पसंख्यक जाति, जनजाति, महिला, किसान तथा बालबालिका र अन्य जोखिममा परेका समुदायहरूसँग काम गर्दै आइरहेको छ ।

लैङ्गिक समानता र सामाजिक समावेशीकरण कार्य निर्देशिका

आरआरएनले आफ्नो संस्थागत संरचना तथा परियोजना र कार्यक्रमहरूलाई लैङ्गिक संवेदनशील, लैङ्गिक मैत्री र सामाजिक रूपमा समावेशी बनाउदै कार्यान्वयन गर्ने उद्देश्यका साथ 'लैङ्गिक समानता र सामाजिक समावेशीकरण कार्यनिर्देशिका' तयार गरेको छ ।

यो निर्देशिकाको पहिलो उद्देश्य आरआरएनको संस्थागत संरचना, नीति तथा कार्यक्रम साथै संचालित कार्यक्रम तथा परियोजना अन्तर्गत साझेदार स्थानीय संस्था तथा समुदायका लागि तयार पारिएको हो ।

यस निर्देशिकाको अर्को उद्देश्य भनेको, स्थानीय स्तरमा रहेका संस्था र समुदायलाई, लैङ्गिक समानता तथा सामाजिक समावेशीकरणका सवालमा सम्वेदनशील बनाउदै उनीहरूको क्षमता अभिवृद्धि गर्नुका साथै महिला तथा बञ्चितिकरणमा परेका समुदायको जीविकोपार्जनमा सुधार गरी सशक्तिकरण तर्फ उन्मुख गराउनु हो ।

सामाजिक बञ्चितिकरणमा परेका समुदाय भन्नाले निम्नअनुसारका समूहहरूलाई समावेश गरिएको छः

- गरीब
- महिला
- दलित
- आदिवासी जनजाति
- बेरोजगार युवा
- द्वन्द्व प्रभावित जनता
- बालबालिका
- शारीरिक अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरू

लैङ्गिक समानता र सामाजिक समावेशीकरणका लागि ध्यान दिनुपर्ने केही प्रमुख पक्षहरू

क. व्यक्तिगत जीवन र व्यवहारमा ध्यान दिनुपर्ने कुराहरू

१. कुनै पनि व्यक्ति, वर्ग, जाति, समुदाय तथा लिङ्गको आधारमा अरूलाई होच्याउने खालका उखान-टुक्का, किम्बदन्तीको प्रयोग नगर्ने वा गीत/कविताहरू नगाउने ।

२. बोल्दा वा आफ्नो विचार व्यक्त गर्दा कुनै पनि व्यक्ति, वर्ग, जाति, समुदाय, समूहहरूको मर्यादा माथि आँच नआउने गरी संवेदनशील भएर व्यक्त गर्ने ।

३. कुनै पनि व्यक्ति, वर्ग, जाति, समुदाय तथा लिङ्गको आधारलाई लिएर सार्वजनिक स्थल तथा संस्थामा वादविवाद र विभेद नगर्ने ।

ख. संस्थागत रूपमा ध्यान दिनुपर्ने कुराहरू

१. संस्थामा बञ्चितीकरणमा परेका समूहको लागि निर्णायक तहको केही पदमा आरक्षणको व्यवस्था गर्ने ।

२. निश्चित सकारात्मक विभेदको नीति अपनाउने ।

३. महिला र बञ्चितीकरणमा परेका समूहको सक्रिय सहभागितामा मात्र कुनै कुराको निर्णय गर्ने ।

४. संस्थाको उद्देश्य, परिकल्पना र ध्येय पनि लैङ्गिक समानता तथा सामाजिक समावेशीकरण सम्बेदनशील बनाउने ।

५. संस्थाको वार्षिक कार्य योजनामा महिला तथा बञ्चितिकरणमा परेका समूहहरूको संस्थामा समावेशका लागि नीति तय गर्ने र वार्षिक समीक्षा गर्ने ।

६. महिला तथा बञ्चितीकरणमा परेका व्यक्तिहरूको लागि नियमित रूपमा नेतृत्व विकासका लागि तालिम तथा सशक्तिकरणका कार्यक्रमहरू संचालन गर्ने ।

७. आफ्नो संस्था विकास वा उनीहरूको विकासका लागि अरू सञ्जालहरूसँग सम्बन्ध विस्तार गर्ने ।

८. आफ्नो संस्था बाहेक अरू स्थानीय स्तरमा रहेका संस्थामा पनि उनीहरूको पहुँच बढाउन जोड दिने ।

यीं माथिका बुँदाहरू निर्णय पुस्तिका वा कुनै लिखतको रूपमा योजना गरेर अनुगमन गर्ने ।

ग. कार्यक्रममा ध्यानदिनुपर्ने कुराहरू

कार्यक्रमको सम्पूर्ण चरणमा लैङ्गिक तथा सामाजिक समावेशीकरणका लागि निम्न कुराहरूमा ध्यान पुऱ्याउनु पर्दछः

योजना तर्जुमा गर्दा तल दिइएका बूंदाहरुमा राम्रोसँग सोच्नुहोस :

१. के योजना तर्जुमा गर्दा महिला तथा बञ्चितीकरणमा परेका समुदायको संख्या कम्तीमा पनि आधा छ र उनीहरूको भावना वा चाहनालाई समेटिएको छ ?

२. के योजना वा कार्यक्रमको परिणाम लैङ्गिक समानता तथा सामाजिक समाबेशीकरणलाई झल्काउने र गरीबमूखी छ ?

३. के योजना कुनै पनि लाभ वितरण तथा मानवीय सहयोगका कार्यक्रममा वा कार्यक्रमले सामाजिक समावेशीकरणको लागि सकारात्मक विभेदको सिद्धान्त अपनाइएको छ ? (गरीब वा दलित पहिलो प्राथमिकतामा योजनामा परेको छ/छैन ?)

४. के योजनामा नै बञ्चितीकरणमा परेको समुदायको लाभान्वित जनसंख्याको लैङ्गिक खण्डीकृत आँकडा तयार बनाइएको छ ?

५. के हरेक तालिम तथा सशक्तिकरणको कार्यक्रमले महिला, दलित वा अन्य बञ्चितीकरणमा परेका समूहहरूको समाबेशितालाई मुख्य रूपमा योजना बनाइएको छ ?

६. के कार्यक्रमको योजना तर्जुमा गर्दा विभिन्न समिति/उप-समितिहरूको गठन गर्दा महिला तथा दलित वा अन्य बञ्चितीकरणमा परेका समूह र समुदायको समानुपातिक प्रतिनिधिहरू छन् ?

घ. परियोजना वा कार्यक्रम कार्यान्वयनको चरणमा ध्यानदिनुपर्ने कुराहरू

१. के योजनामा भए अनुसार कार्यक्रम कार्यान्वयन भैराखेको छ ?

२. के लक्षित समुदायमा योजना भए अनुसार नै महिला, दलित वा अन्य बञ्चितीकरणमा परेका समूहहरूको उपस्थितिमा कार्यक्रम हुने गरेको छ/भएको छ ?

३. के हरेक तालिम तथा सशक्तिकरणको कार्यक्रमले महिला, दलित वा अन्य बञ्चितीकरणमा परेका समूहहरूको समावेशितालाई ध्यान दिएको छ ?

४. के कुनै पनि लाभ वितरण तथा मानवीय सहयोगका कार्यक्रममा वा कार्यक्रमले सामाजिक समावेशीकरणको लागि सकारात्मक विभेदको सिद्धान्त अपनाएको छ (गरीब वा दलितलाई पहिलो प्राथमिकता दिई कार्यान्वयन गरेको छ ?)

५. के बञ्चितीकरणमा परेका समुदायको लाभान्वित

केही शब्द/शब्दावलीको परिचय

जेन्डर (सामाजिक लिङ्ग): महिला, पुरूष वा तेश्रो लिङ्गी भएको आधारमा समाजले तोकेको भूमिका, अधिकार, जिम्मेवारी र गुण (जुन समाजद्वारा परिभाषित गरिएको हुन्छ) ।

समानता: कुनै पनि विभेद नहुनु, सबैलाई बराबरीको अवसर, अधिकार, व्यवहार गर्नु ।

लैङ्गिक समानता: महिला, पुरूष वा तेस्रो लिङ्गी सबैलाई बराबरीको अवसर, अधिकार र व्यवहार गर्नु ।

बञ्चितीकरण: कुनै समूह वा समाजबाट नियतबस कसैलाई छुट्याउनु वा कुनै सुबिधा वा अवसरबाट बञ्चित गर्नु ।

सामाजिक समावेशीकरण: समाजमा सेवा, सुबिधा, अधिकार पाउनबाट छुटेका व्यक्ति वा समूहलाई समेट्ने प्रक्रिया ।

विभेद: फरक-फरक व्यक्ति, समुदाय, वर्ग वा समुहका लागि फरक किसिमको नीति, कानुन, व्यवहार वा कार्य ।

सकारात्मक विभेद: पछाडी पारिएका जाति, वर्ग, समूहहरूलाई अगाडी ल्याउन वा समाबेश गर्नलाई विशेष किसिमको सकारात्मक नीति वा कानुनी पहल वा फरक व्यवहार वा कार्य ।

पहुँच: स्रोत/साधन र अवसरको उपयोग र उपभोग गर्न पाउने (वा नपाउने) अवस्था ।

नियन्त्रण: स्रोत/साधन र अवसर माथिको निर्णय गर्ने अधिकार सहितको उपभोग ।

व्यवहारिक आवश्यक्ता: तत्कालीन दैनिक उपभोग जस्तै, खाना, लुगा, आवास, खानेपानी, सिंचाई, आदिको आवश्यक्ता ।

रणनैतिक आवश्यक्ता: अधिकार, कानुन र नीतिगत सुधारको लागि दीर्घकालीन आवश्यकता ।

लैङ्गिक भूमिका: महिला वा पुरूष वा तेस्रो लिङ्गी भएको आधारमा समाजले दिएको भूमिका, काम र जिम्मेवारी वा भूमिका ।

उत्पादनमूलक भूमिका: प्रत्यक्ष लाभहुने कार्यहरू, जो वस्तु वा सेवाको उत्पादनसँग वा आर्थिक लाभसँग जोडिएर आउछ ।

पुनर्उत्पादकीय भूमिका: जैविक भूमिका, जस्तो- बच्चा जन्माउने, र सामाजिक काम, जस्तो- घरायसी कामहरू, रेखदेख गर्ने, जुन दैनिक जीवनमा नगरी हुन्न ।

सामुदायिक भूमिका: जुन सामुदायिक आवश्यकता परिपूर्तिका लागि गरिन्छ, जस्तो- चाडपर्व मनाउने, समूहमा बसेर गर्ने सामाजिक विकासका कार्य, वैठक, सभा, आदि ।

लैङ्गिक खण्डिकृत आँकडा: महिला, पुरूष, तेस्रो लिङ्गी, वर्ग, जाति, आर्थिक स्थिति, शारीरिक स्थितिको आधारमा छुट्याएको आँकडा ।

अर्थपूर्ण सहभागिता: नामको मात्र सहभागिता नभएर उनीहरूको विचार वा भावनाको कदर सहितको सक्रिय सहभागिता ।

जनसंख्याको लैङ्गिक खण्डीकृत आँकडा बनाई उनीहरूको उपस्थितिमा संचालन गरिएको छ ?

६) के हरेक तालिम तथा सशक्तिकरणको कार्यक्रमले महिला, दलित वा अन्य बञ्चितीकरणमा परेका समूहहरूको समाबेशितालाई महत्व दिई उनीहरूको आवाजको उचित सुनुवाई गरेको छ ?

७) कार्यक्रमको संचालनको अवधिमा विभिन्न समिति/उप-समितिहरूमा महिला तथा दलित वा अन्य बञ्चितीकरणमा परेका समूह र समुदायको प्रतिनिधिहरूको सवाल वा निर्णयहरू सुनिराखिएको छ र उनीहरूको प्रतिनिधित्वको अनुपात सुनिश्चित गरिएको छ ?

ङ) अनुगमन तथा मूल्याङ्कनमा ध्यान दिनुपर्ने कुराहरू

१) वास्तवमै कार्यक्रमले लक्षित गरेको लैङ्गिक समानता तथा सामाजिक समावेशीकरणको उद्देश्य पूरा भयो कि भएन?

२) अन्तिम लाभांश वितरणमा महिला तथा बञ्चितीकरणमा परेका समुदायको पहुँच पुग्यो कि पुगेन ?

३) कार्यक्रमले समुदायको महिला तथा बञ्चितीकरणमा परेका समुदायप्रति अरूहरू र उनीहरूको आफ्नै पनि सोंच र व्यवहारमा सकारात्मक परिवर्तन ल्यायो कि ल्याएन?

४) के योजनामा नैं बञ्चितीकरणमा परेको समुदायको लाभान्वित जनसंख्याको लैङ्गिक खण्डीकृत आकडामा प्रतिवेदन बनेका छन् ?

५) हरेक तालिम तथा सशक्तिकरणको कार्यक्रमले महिला, दलित वा अन्य बन्चितिकरणमा परेका समूहहरूको समावेशितालाई योजना अनुसार सम्पन्न भयो कि भएन र उनीहरू कतिको लाभान्वित भएको महशुस गर्दछन् ?

६) महिला, दलित वा अन्य बञ्चितीकरणमा परेका समूहहरूको संस्थामा र घर परिवारमा पहुँच र नियन्त्रणको स्थिति कस्तो छ ?

लैङ्गिक समानता र सामाजिक समाबेशीकरण कार्य निर्देशिका - २०७४

नेपाल ग्रामीण पुनर्निर्माण संस्था (आरआरएन)
पो.ब.नं. ८१३०, २८८ गैरीधारा मार्ग,
गैरीधारा, काठमाडौं, नेपाल ।
फोन: ४००४९७६, ४००५९८५
फ्याक्स: ४००४५०८, ४४४३४९४
इमेल: rrn@rrn.org.np
वेब साइट: www.rrn.org.np